

TANULMÁNYOK

ROBINSON, EDWARD

A VALLÁSOS TAPASZTALAT TEKINTÉLYE

Célunk a tapasztalat és tekintély közötti kapcsolat fontosabb megnyilvánulásait feltárni, és feleletet keresni arra a kérdésre, hogy a vallásos tapasztalatnak van-e valamilyen tekintélye számunkra.

Mi a tekintély? Az élet természetes, magától értetődő jelensége. Kényszerítő hatalom, erő, mely a véleményt befolyásolja, a hitet ösztönzi, a magaviseletet meghatározza, és cselekedetre indít. A tekintély nem csupán erővel, hanem vonzalommal is kényszeríthet. Vannak egyének, akik figyelmet, lojalitást és vonzalmat parancsolnak egyszerűen azért, mert erre érdemesek. Ez a megállapítás érvényes a művészet, irodalom, zene egyes alkotásaira is.

A tekintély és engedelmisség korrelatív fogalmak: az előbbi többséget, az utóbbi függőséget foglal magában. A tekintély gyakorlása a céltól, az érvényesülési tértől és az eszközöktől függően különböző módon történik. Az eredmény azonban mindig ugyanaz: cselekvésre indító engedelmisség kiváltása. A tekintély nem lehet cél önmagában, hanem csak eszköz a cél eléréséhez, más szóval: alárendelt eszköze a személyiségnek. (Höfdding).

A vallásos tapasztalat vizsgálata a vallásból indul ki. Amint például az ipari tapasztalat az ipar valamilyen elméleti és gyakorlati ismeretét jelenti, vagy az orvosi tapasztalat az orvostudományban való jártasságot, úgy a vallásos élmény sem más, mint a „vallás” tapasztalása. A vallásos tapasztalat mindig megelőzi a vallást.

Sok ember első Isten-ismerete, transzcendens tudatossága a vallásos hagyományokból származik. De tanítás vagy közösség nélkül sokan nem juthattak volna el vallásos tudatosságra. Ismerünk olyan személyeket, akik későn lettek vallásosak, miután felismerték, hogy a meglátás és tapasztalat valóban azokra a valóságokra vonatkozik, amelyről a vallás beszél. A gyermekkor tanulmányozása arról győzött meg, hogy a gyermekek már korán eljuthatnak a lelki valóságok tudatára, hamarább, mint a beszédhez vagy fogalmakhoz, melyekkel azokat a valóságokat leírják.

A vallásos tapasztalat a legsajátosabb pszichikai valóság, mely Isten valamilyen tapasztalását foglalja magában. Meghatározása pozitív formában nehéz feladat, mivel a transzcendens egyik lényeges eleme éppen

Az Unitárius Világszövetség — IARF — teológiai konferenciáján (Maredsous, Belgium, 1981, júl. 23) tartott előadás; rövidített szöveg, fordította D. dr. Erdő János.

az, hogy minden meghatározáson túl van. Túl van gondolkozásunk kategóriáin: túl a tér fogalmán, amikor végtelennek fogjuk fel, túl az idő fogalmán, amikor örökkévalónak hisszük. Ez a végtelen valóság leírhatatlan. A Jahvéről alkotott prófétai látomás „Vagyok, aki vagyok“ teljesen és abszolút módon túl van mindazon, amit az ember felfoghat vagy ellenőrizhet. A vallás történetében ez az Istenről alkotott legmagasabb és tiszteletet keltő fogalom.

Az „isteni“ fogalma megfelel Ottó Rudolf „mysterium tremendum“ tapasztalatának, mely a „Szentségesről“ alkotott ismereteinek forrása. Ezek a fogalmak azonban nem vakíthatnak el egy másik igazsággal szemben, mely számunkra hasonlóképpen fontos. Az istenség transzcendenciájának felfogásával szemben ott van az a felismerés és állandóan visszatérő figyelmeztetés, hogy Isten az élet kicsi, jelentéktelen dolgai által is szól az emberekhez. Az Úr nem földrengés vagy tűz által, hanem csendes hangon szólott Ilyés prófétához. Az evangéliumok hasonlóképpen hangsúlyozzák a látszólag jelentéktelen dolgok fontosságát, mint például a mustármag, az elveszett pénz, só stb. Akik látnak és hallanak, azok a mindennapi élet egyszerű dolgai által megértik a szellem végtelen világának valóságát.

A vallásos tapasztalat tanulmányozásának úttörője William James volt. Érdemeit elismerjük, de kénytelenek vagyunk rámutatni egyik lényeges tévedésére is. Ő a vallásos tapasztalatot valami feltűnő, rendkívüli, különleges jelenségnek fogta föl, amikor a tudat hirtelen megváltozik, és az egyén „mássá“ lesz, mint ami volt. „Adataimat — mondom — a tárgy rendkívüliségében kerestem“. Kétségtelen, hogy vannak olyan emberek, akiknek lelki növekedését éppen a megkülönböztető és különleges esetek jellemzik. Ezek azonban kisebbségben vannak. Az emberek többsége nem mutat fel életében olyan érdekes egyedi eseteket, mint a William James híres munkájában „The varieties of religious experiences“-ben található példák. Fennáll tehát az a veszély, hogy a vallásos tapasztalatot csak különleges tehetségekkel felruházott egyénekre korlátozzuk, másoktól pedig megtagadjuk a vallásos tapasztalat lehetőségét. Hagyományaink és a figyelmes vizsgálódások arra emlékeztetnek, hogy nincs olyan dolog, melynek ne lenne jelentése egy lelkileg ép egyén életében. A „jelek és csodák“ kutatása azt a veszélyt jelenti, hogy a kicsi dolgokat nem vesszük észre, noha azokra is éppen úgy szükségünk van. De Caussade is utal erre, amikor „a jelen pillanat szentségéről“ többek között ezeket mondja: „Isten tevékenységének csodái, melyek, amikor róluk olvasunk, elragadnak, csak arra szolgálhatnak, hogy a körülöttünk levő kicsi dolgokat és történéseket unalmassá tegyék számunkra. Pedig éppen ezek a jelentéktelen dolgok azok, melyek csodát tehetnének számunkra, ha azokat nem vetettük volna meg.“

A vallásos tapasztalat tekintélye korlátozott, különböző tényezők gyengítik, sőt tagadják. Köztudott, hogy szekularizált kultúrában élünk. A szekularis tagadja a transzcendenst; hogy a mindennapi létezés anyagi világán túl mi van, az őt nem érdekli. Ilyen szellemi légkörben mind nehezebb egy szellemi világrend állítása, vagy komoly mérlegelése azoknak a tapasztalatoknak, amelyek kérdés tárgyává teszik a természettudományos világnézetet. A tudomány és technikai megvalósítások az ember hatalmának és a természet feletti uralmának korlátlan növelését ígérik. Emellett erősödik az a felismerés, hogy a tudomány által az embernek ígért hatalom kétélű. Egyfelől mindinkább tudatossá válik szá-

munkra, hogy ez a hatalom nemcsak a természet feletti uralomra szolgál, hanem rombolásra is képes. Feltételezhetjük, hogy ez a rombolási folyamat máris munkában van. Másfelől nem rejthetjük el azt aényt, hogy a tudomány bármit is tett az ember uralmának előmozdítására, még mindig keveset tett arra nézve, hogy az egyén képes legyen korlátozni agresszivitását, mérsékelni az egoizmus, individualizmus és nacionalizmus szellemét, mely ha továbbra is korlátlan marad, az emberiség fennmaradását veszélyezteti.

A szellemi tapasztalat elismerése a tudomány mindenhatóságában való csalódással szemben erősödik. Sok ember számára lehet, hogy Isten halott. Ez azonban nem akadály arra, hogy a szellemi valóság be ne hatoljon tudatunkba úgy, mint ahogy a fű áttöri a betont, gyakran a legvalószínűtlenebb helyeken. A Biblia tanítja, hogy „Isten nem csúfoltatik meg“. Az „isteni“ megjelenése szokatlan, vagy társadalmilag sokszor elfogadhatatlan formákban történhetik. A keresztyén felekezetek általában nem rokonszenveznek a lélek ilyen megnyilvánulásaival, melyek kihívást jelentenek a hagyományokkal szemben, elvetik a hit és vallásosság régi formáit, de helyettük nem nyújtanak új, kipróbált formákat.

Mintegy 11 éve foglalkozom a vallásos tapasztalat tanulmányozásával az oxfordi Valláslelektani Kutatóintézetben. A rendelkezésemre álló jelenkori gazdag dokumentációs anyag mellőzésével, legyen szabad a 17. század egyik kiemelkedő személyiségének, Pascal vallásos tapasztalatára utalnom. Pascal (1623—1662) matematikai lángész volt, korszakalkotó eredményeket ért el a matematika és a természettudományok terén, s jelentős mértékben hozzájárult a fizika fejlődéséhez. 1654-ben a Port Royal des Champs kolostorba lépett, hol anélkül, hogy fogadalmat tett volna, szigorú aszkézisben élt; egyike volt a janzenizmus előharcosainak a jezsuiták ellen. Amikor meghalt, nyakán zsinorhoz erősítve egy pergamendarabot találtak, melyre a tudós egyik rendkívüli vallásos tapasztalatát írta le röviden, hogy azt soha el ne felejtse. 1654. november 23-án, 31 éves korában élte át ezt a tapasztalatot. Megvilágosodott lelkében, hogy nyugalmát Istennél kell keresnie, akiről a próféták és evangélisták szóltak. Ennek az istenélménynek tekintélye kétségbe nem vonható bizonyosság maradt számára.

Pascal egyike volt azoknak a gondolkodóknak, akik a világ tudományos értelmezése és az élet vallásos értelme közötti feszültséget átérezte és kifejezte. Számos mondásában találunk utalást állásfoglalására: „Az értelem utolsó lépése az, hogy felismerje, miszerint rajta túl nagyon sok minden létezik“. „A szívnek megvannak a maga bizonyítékai, melyeket az ész nem ismer“. „Az ész nem győzheti le teljesen a kételkedést; a teljes igazság a kinyilatkoztatásban van“.

A vallásos tapasztalat tekintélyével kapcsolatos problémákat a következőkben foglalhatjuk össze: meddig engedhetem meg, hogy az én tapasztalatom tekintély legyen számomra, és mennyire bizhatok benne? Meddig engedhetem meg, hogy más ember vallásos tapasztalata tekintély lehessen számomra? Érvényes-e más ember tapasztalata számomra, ha én azt nem éltem át?

A vallásos tapasztalat tekintélyét a kommunikáció hiánya nagymértékben befolyásolja, enélkül lehetetlen egymás tapasztalatainak megismerése és a tapasztalat valóságának megerősítése. A kommunikáció struktúráját az élő és megfelelően működő tradíció alkotja. A vallásos hagyomány azonban csak állandó és folytonos megújulási folyamatban töltheti be funkcióját. Ez a megújulás pedig a teremtoré képzlet meg-elevenítő erői által tarthatók fenn, melyek a művészetben nyernek szemléltető kifejezést.

Amióta az oxfordi Valláslélektani Kutatóintézetben dolgozom, egyik meglepő tapasztalatom, hogy azok az egyének, akik miután leírták vallásos tapasztalatukat, elmondták nekem, hogy én vagyok az első, akinek tapasztalatukról nyilatkoztak. Sokan bevallották, hogy vallásos tapasztalatukat éveken át titokban őrizték szívében, mivel úgy érezték, hogy senki sem értené meg őket; sőt, idegbetegnek tartanak. Tudják, hogy ami velük történt, az szokatlan, ritka eset, ami kevés ember életében fordulhat elő. Végül arra kértek, hogy nevüket a nyilvánossággal ne közöljem. Ez a sajátos magatartás és állásfoglalás a lelki egyedülvalóságból származik, mely az átélt vallásos tapasztalatot titokban akarja tartani. És mivel nem beszél róla, könnyen elfelejti, vagy legjobb esetben tudata szélére kerül, nem használja fel élete értelmének megvilágítására. Ennek fő oka a vallásos hagyományok hanyatlása és a kommunikációs eszközök megújításának elmulasztása. Mindez a keresztény felekezetek általános gyengesége.

Ismeretes az a felfogás, mely szerint a hagyomány egy hosszú időn át összehalmozódott szokás, ismeret és gyakorlat élettelen gyűjteménye. Ezzel szemben mi a hagyományt egy élő, állandóan gyarapodó valóságnak fogjuk fel, melynek fennmaradása és funkciója megkívánja az egészséges és állandóan megújuló állapotot. A hagyománynak mindenütt és minden pillanatban meg kell újulnia a tapasztalat által. A hagyomány nem más, mint örökség a múltból, a halott ajándéka az élő számára. Minden kultúrában, amit az egyik nemzedék értékel és becsül, a következőnek adja át. Amit megtart és átad, az tulajdonképpen leszűrt emberi tapasztalat koncentrált formája, melyet mindegyik nemzedék asszimilálhat, majd a maga új tapasztalataival gazdagítva tovább adja.

A hagyomány és tapasztalat, bár gyakran úgy tűnhetik fel, hogy ellentétben vannak egymással valóban tudnak — és kell is — találkozniok; összekapcsolódásukból új élet keletkezik. Hogy egy tradíció a megújulás felé állandóan nyitott legyen, nagy kockázatot foglal magában. De ha a mag nem esik a földbe, és nem hal meg, nem hozhat gyümölcsöt. Egyetlen élet sem kivétel e szigorú törvény alól. Michael Tippett zeneszerző „Fourth Symphony“ című művéről az egyik kritikus ezeket írta: „A szerző a hagyomány világában dolgozik, de a jelenleg fennálló állapotot összetöri“. Az a hagyomány, amely nem képes megváltozni külső formáiban, liturgiájában, tanításában, az elkerülhetetlenül megsemmisül. Ennek a hanyatlásnak egyik jele a kommunikáció összeomlása, mely a nyelv elavulásának következménye; a nyelv teszi lehetővé, ugyanis, hogy az emberek egymással megosszák tapasztalatukat, legyőzzék elszigeteltségük érzését, és megerősítsék a valóságnak ismert igazságot szíveikben.

Napjainkban sokat foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy vallásos nyelvünk elavult-e, vagy csak elavulófélben van? Angliában az elmúlt két évtized alatt a keresztyény felekezetek széleskörű és kitartó erőfeszítést fejtettek ki, hogy a Bibliát és a liturgiát mindenki számára érthető, új formába ültessék át. A régi nyelvet újjal helyettesítették, a Biblia értelmezését korszerű kommentárok kiadásával segítették elő, az evangélium és a társadalom közötti kapcsolatról sok értékes tanulmányt jelentettek meg, és a teológiai irodalmat nagymértékben gazdagították. Mindezek a törekvések a vallásos élet és nyelv megújulását szolgálták.

Néhány éve foglalkoztat a vallásos tapasztalatokról szóló beszámolóknak jelentkező érdekes probléma. Az emberek azt mondják, hogy ami velük történt, az leírhatatlan. Mégis terjedelmesen, a szóbeli képzelet nagy elevenségével próbálják visszaadni mindazt, ami velük történt. Miért teszik ezt? A felelet a tekintély kérdésével függ össze. A vallásos tapasztalat lényegében szubjektív. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nincs benne semmi objektív valóság. Amikor Jeremiás azt írta: „Az Úr szava jött hozzám mondván...” a próféta valóban saját szubjektív tapasztalatát: egy valóságos és objektív jelenlét tapasztalatát írta le, mely tekintély volt nemcsak számára, hanem mindazokra, akik hallgattak arra, amit az Úr mondott Jeremiás által. A próféta nyelve ma szokatlannak tűnhetik, de vallásos tapasztalatát, ha komolyan vesszük, a szubjektív tapasztalat valóságát el kell fogadnunk. Ez pedig jelenti nem csupán elfogadni azt, ami egy valóságos tapasztalat, hanem elfogadása annak, ami egy valóságnak a tapasztalata.

A vallásos tapasztalat közlésével kapcsolatban különbséget kell tennünk a közvetlen és közvetett kommunikáció között, melyről először Kierkegaard tanított. A közvetlen kommunikáció az objektív tapasztalat közlésének eszköze, a szubjektív tapasztalat ezzel szemben közvetett közlést igényel.

Az objektív világról alkotott bármilyen információt, erre a célra kialakult, nyelv és szimbólumok által közvetlenül közöljük. A cél az, hogy az értelmünkben levő gondolatokat és ismereteket változatlanul másoknak átadjuk. Az átadást, a kommunikáció helyességét ellenőrizhetjük, ha az egyének értelmének tartalmát összehasonlítjuk azzal, ami értelmünkben van. A legtöbb tanítás ilyen közvetlen kommunikáció. Van olyan felfogás, hogy nincs is szükség tanítóra, mivel az objektív igazság tanulmányozása viszonylagosan személytelen ügy. Megismerésében segíthet egy másik értelem, mint közvetítő, de valójában csak önmagán segíthet.

A közvetett kommunikáció alapállása az, hogy az igazság lényegében személyes. Ennélfogva megtanulása egy belső átvételt foglal magában. Ez azonban nem zárja ki, hogy más emberek nem segíthetnének. Az objektív igazság természetéből következik, hogy megtanulása egy belső, velejáró paradox folyamatot von maga után. Ez pedig abban áll, hogy amíg az objektív igazság tanítója mindent megtesz a tanulás megkönnyítése érdekében, addig az a személy, aki az igazságot próbálja közölni, az átvételt szándékosan mind nehezebbé teszi. Kierkegaard ezt a tételt alkalmazza a keresztyénységre: „A célom: nehezebbé tenni, hogy valaki keresztyény lehessen.”

A közvetett kommunikáció megfelel annak a személyiség módszernek, akinek tanítása legfőbb tekintély számunkra. Ilyen volt Jézus. Ő nem adott egyenes választ hallgatói kérdéseire. Tanítványai körétől eltekintve példázatokban fejtette ki tanait, melyek hallgatóitól helyeztüknek megfelelő személyes magyarázatot és feleletet követeltek.

A kommunikáció feltételezi az egyén részéről az elfogadás kötelezettségét. Valamit elfogadni, átvenni azt jelenti, hogy a közölt ismeretet magunkévá tesszük és életünkbe integráljuk. Ez más szóval azt jelenti, hogy be kell fogadnunk a közölt igazságot, de ugyanakkor arra is készek kell lennünk, hogy elkötelezzük magunkat az igazság kívánta munkára. A szükségelt munka olyan mint a művészet munkája, melyet a művész teremtő tevékenységének fognak fel. Dinamikus értelemben azonban a művészet az emberi tevékenység egész területét felöleli. A művészetek lényegében kommunikációs formák, és mindenki, aki érdekelt — a költő és a művész, az olvasó és a néző — egyaránt részt kell hogy vegyen benne. A teremtő képzelet emberi alkatunk egyetemes eleme. A művész nem különleges személy: minden ember kisebb-nagyobb mértékben, tehetségétől függően, a maga módján művész. A művészet munkája nem állhat fenn a közösségtől elszigetelten, mivel a közösség táplálja a művészt, igényli munkáját, és segíti elő fejlődését.

Napjainkban a művészetek virágzásáról szoktak beszélni. A társadalom civilizációjának színvonalát a művészeti teljesítmények fokával mérik. Minden művészi hagyomány valamilyen formában a vallásban gyökerezik. Mégis ma a művészet és irodalom vallási vonatkozása általában szegény. Igaz, hogy Nyugateurópában a vallásos művészetnek nagy hagyománya van. De vajon ez a hagyomány tükrözi-e az állandó növekedési és megújulási folyamatot, mely egyedül biztosíthatja vitalitását? Egy olyan vallás, mely tiszteli a múlt művészetét, és ugyanakkor közömbös a jelenkor valóságaival szemben, csak arra a megállapításra indíthatja az embereket, hogy a vallás a múlthoz tartozik. Ha tehát azt kérdezzük: hogyan tudom vallásos tapasztalatom valóságát másnak átadni, és hogyan ismerhetem fel más ember vallásos tapasztalatának érvényességét önmagamra nézve, a feleletet nem a logika erejével vagy ésszerű bizonyítékkal adhatjuk meg, hanem a teremtő képzelet segítségével. A képzelet egyedül teheti lehetővé, hogy a szikra átugorja a szakadékot, és engedi meg, hogy a folyam az egyik és a másik lélek között zavartalanul folyjon. Csak így lehet a lelki egyedülvalóságot legyőzni. Az egyén csak így találhatja meg tapasztalata igazságának megerősítését, és tudja a vallásos tapasztalat tekintélyét visszaszerezni, hogy vele a közösséget gazdagíthassa.

A vallásos tekintély története nehéz küzdelmekkel terhes. Sokszor visszaéltek vele, és erőszakkal kényszerítették ki elfogadását. Sok esetben fellázadtak ellene, és számos teremtő mozgalmat váltott ki, mely lehetővé tette minden embernek azt a szabadságot, hogy hitfelfogását kinyilvánítsa, és Istent úgy imádjá, ahogy helyesnek gondolja anélkül, hogy bárkinek tekintélyét elfogadná. Kötelességünk ezt a nehezen kiharcolt szabadságot megőrizni a vallásos tapasztalat valóságának elismerésében, a tekintély jobb megértésében és az egymástól való tanulás lehetőségének biztosításában.

Emerson halálának százéves évfordulójára

EMERSON, RALPH WALDO

JELLEM

A jellem egy tartalékerő, mely — eszközök híján — csupán jelenvalóságával hat. Mint meghatározhatatlan erő bázisa vagy formája magyarázható csak meg, mint bizalmasa egy embernek, vagy egy szellem, melynek impulzusai vezetik őt, amelynek tanácsait nyomban nem oszthatja szét; amely társasága neki, úgy, hogy az ilyen ember legtöbbször magánosan él, vagy ha társadalmi hajlandóságai is vannak, nincs szüksége a társaságra, hanem nagyon jól el tudja szórakoztatni önmagát. A legtisztább irodalmi talentum is nagynak látszik egy időben, a másikban kicsinek, a jellem nagysága azonban oly nagy, s foglalatosa sziklaszilárd és nem csökkenthető. Amit mások esetleg tehetséggel vagy ékesszólással érnek el, az ilyen ember valami magnetikus erővel hajtja végre csupán. „A fele erejét nem is használta fel“. A győzelmei és nem a kardok összecsapása demonstrációi a felsőbbségének. Hódít, mert a megjelenése megváltoztatja a dolgok képét. [...]

A karakter természeti erő, épp úgy, mint a fény és a meleg, és az egész természet együtt dolgozik vele. Az, hogy egyik ember jelenvalóságát érezzük és nem a másikat, olyan egyszerű, mint a nehézkedés törvénye. Az igazság a lét csúcspontja, az igazságosság alkalmazása ezekre a dolgokra. Minden individuális lény bizonyos fokozatban foglal helyet, aszerint, hogy ez az elem mennyire tiszta benne. A tisztábbak akarata kiárad belőlük másokba, mint ahogy a víz a magasabb edényből lefolyik az alacsonyabba. Ennek a természeti erőnek épp úgy nem lehet ellenállni, mint bármely más természeti erőnek. Földobhatunk ugyan egy követ néhány másodpercre a levegőbe, mégis igaz az, hogy minden kő mindig le fog esni. És bármennyi esetét soroljuk is fel a büntetlen lopásoknak vagy a hazugságnak, amelyet valaki elhitt, az igazságnak győznie kell, és az igazság privilégiuma az, hogy saját magát tegye elhihetővé. Ilyen morális rend a jellem is, az egyén természetén át nézve. Az egyén mindig befejezett. Idő és tér, szabadság és kényszerűség, igazság és gondolat nem szabadok többé. Itt a világegyetem már zár vagy súlyt. Lelkének tulajdonságaival átítatva minden megvan az emberben. S amilyen tulajdonság van benne, azzal tölt el mindent, amit elérhet; — nem is törekszik arra, hogy a végtelenbe veszítse el magát, hanem bármily hosszú vagy görbített a pályája, minden figyelme végül saját magára tér vissza. Elettél tölt be mindent, amit tud, s csupán azt látja, amit élettél tölt be. Úgy foglalja magába a világot, mint a patrióta a hazáját: jellemének anyagi alapja ez és tevékenységének színtere. Az egészséges lélek egyesül az igazsággal és a valóval, s mint a mágnes önmagától helyeződik el a sarkok felé, úgy mint átlátszó tárgy áll minden néző számára közte és a nép között, s aki útban van a nap felé, az útban van az ő személye felé is. A legfelsőbb befolyás eszköze tehát

Fordította Bálint Lajos; megjelent R. W. Emerson „Essayk“ c. művében. 80—105. l.